
Димитър Димитров, Олег Александров

**НОВИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ КРЕПОСТТА
КРАЙ С. ПОЛСКО КОСОВО**

*New Observations Concerning the Fortress near
Polsko Kosovo*

The article is a result of a project devoted to the investigation of the remains of a fortified settlement near the modern village of Polsko Kosovo, along the river Yantra, on the main road from Veliko Tarnovo to Ruse. Insofar as full-scale archaeological excavations were not done at all, there are only some preliminary conclusions made after our survey of the object. It could be strongly supported that the fortress was built in the V or VI century as a part of a large-scale plan of fortification building in the Early Byzantine period. The existence of a settlement during the First Bulgarian Tsardom is not to be excluded. We could, however, be completely sure about the important role which the fortification had to play at the time of the Second Bulgarian Tsardom, including the crucial events of the Ottoman conquest of today's Northern Bulgaria. The article is complemented with 18 photos, old maps and a GPS plan.

Key words: *fortress, fortified settlement, Early Byzantine, medieval Bulgaria, the Ottoman conquest, Polsko Kosovo, Yantra basin, Northern Bulgaria.*

Землището на с. Полско Косово се намира в централната част на Дунавската равнина, в долината на р. Янтра (обр. 1). Регионът се отличава с вековна антропогенизация, предвид на благоприятните условия за заселване, които предлага. В близост са регистрирани разнообразни археологически обекти в голям времеви диапазон – от епохата на неолита до Късното средновековие¹. Днешното село е разположено върху два хълма и един дол с посока изток-запад. Южният хълм завършва до левия бряг на река Янтра с висок скалист нос, където върху структурна тераса на реката (наричана от местното население „Канарата“) е установен културен пласт и основи на градежи (обр. 2). Повърхността на скалното образувание представлява равно плато (обр. 3) и е било достъпно единствено от запад, където чрез тесен рид се е свързвало със Страхиловското възвишение, а понастоящем е откъснато от основния хълм при прокопаване на жп линията Г. Оряховица – Русе. В подножието на структурната тераса е развита в миналото широка сложно устроена заливна тераса, като понастоящем част от нея е все още силно преовлажнена.

Върху скалния нос ясно личат основи на градежи и останки от фортификационна система. По тази причина районът е известен под името Градището, Хисарлъка и дори Есарлъка, които по същество са еквивалентни. Фолклорното наследство определя останките като римски. Досега районът не е бил обект на археологическо проучване и неговата стратиграфия не е изяснена. В историографията проблемът за времето на съществуване на селището е слабо засегнат, като до момента се отбелязва само в труда на Ст. Стефанов „Старините по Долния басейн на Янтра”² и в работата на Цв. Дремсизова-Нелчинова и Д. Иванов „Археологически паметници в Русенски окръг”³, в което накратко е резюмирана информацията от първото изследване.

В средата на миналия век Ст. Стефанов описва археологическата структура и находките, които са се съхранявали в местното училище. Обектът е определен като крепост, състояща се от две укрепления – т.нар. Голямо и Малко градище (обр. 4). Между тях е констатиран ров с дължина приблизително 65 м и широчина около 12 м. Отбелязано е, че малкото градище заема 1/5 от територията на крепостта. Крепостният зид е силно разрушен и обезличен, като по това време е личал градежът на южната стена на Малкото градище. В училищната сбирка са се съхранявали няколко монети от периода IV–VI в. и керамика от ранновизантийския период, Първото и Второто българско царство. При огледи на обекта от специалисти от РИМ – Русе, също са констатирани фрагменти от керамика, отнасяща се към същия широк времеви обхват.

Във връзка с провеждането на научноизследователския проект „Полско Косово – интердисциплинарно геоморфологическо и археологическо проучване” екип от специалисти от катедрите „География”, „Стара и средновековна история” и „Археология” към ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” посети неколккратно обекта през есента на 2010 г. Целта на изследването бе на базата на материала по повърхността на терена, запазените структури и откритите стратиграфски (геоморфоложки и археологически) профили да се изготви палеогеографска и историко-археологическа характеристика на проучвания обект. За изпълнението на тази цел на самия терен бяха изпълнени следните задачи: първоначален оглед на обекта и на принадлежащата му територия; обхождане на района и описания на морфологичните особености на заливната тераса; фотозаснемане на останките от археологическите структури и околния терен; измерване с помощта на технически средства на площта на района на антропогенизация; документиране на стратиграфски профили (геоморфоложки и археологически); установяване броя и обхвата на надзаливните тераси; вземане на проби от алувия на 20-метровата тераса и припокриващия го лъос; сондиране на заливната тераса, югоизточно от обходеното възвишение и анализ на алувиалните наслаги; сондиране на 20-метровата тераса югозападно от цитаделата и описание на наслагите; GPS – привързване на характерни точки от местността и др.

Съвместното изследване предстои да бъде публикувано в специализирано издание, а в настоящия сборник представяме основните палеогеографски (виж по-долу Велчев, А., Г. Петров, М. Агаларева. „Геоморфоложки особености на долината на Янтра в района на с. Полско Косово”) и историко-археологически наблюдения.

Извършеният първоначален оглед на археологическите структури бе с цел да се констатира тяхното състояние – запазеност, размери, концентрация и други, и да се направят най-общии заключения, ако е възможно, за хронологията на обекта на базата на запазените градежи и на керамичните фрагменти, които се откриват по повърхността на терена.

Наблюденията ни потвърдиха предположението, че става въпрос за мощна във фортификационно отношение крепост. За съжаление зидовете на крепостната стена не личат, но на повърхността ясно се отличават нейните останки под формата на вал, покрит с хумус и растителност. На места височината му е внушителна и при евентуални системни археологически проучвания биха се разкрили значителни размери на суперструкцията (обр. 5). Крепостта има формата на трапец с къса страна на югозапад (обр. 4). Валът, който според нас покрива деструкциите на крепостната стена, сега е запазен само от запад и от югозапад (обр. 5). От север и изток са отвесните скали на скалния нос с височина над 20 м (обр. 3). На терена все още ясно личи ровът, който разделя двете крепости (обр. 6). Всъщност влизането в крепостта и сега е най-удобно именно през неговия западен край, в близост до който е жп гарата на селото. В работения през 1930 г. план на селището на това място са отбелязани две кули (чиито основи все още са личали (обр. 4), които обаче според Ст. Стефанов не фланкират входа към вътрешността. Според него входовете са били в средата на западните крепостни стени на Голямото и на Малкото укрепление. Към тях се стигало по платформи, водещи своето начало от западния край на рова. По същото това време стените са личали добре почти от всички страни. Впоследствие кариерите за вадене на камък унищожават техните следи от север и изток. Ваденето на камъни от местните жители допълнително нанася щети, вследствие на което в наши дни няма видими части от стените. Личат обаче рампите (протейхизми?) пред западната стена на двете укрепления. Най-отчетливо личи на терена ровът, който е дълбок около 3 м и разделя неравномерно територията на селището на две части (обр. 6). От север е платовидната територията на голямото укрепление (обр. 7), а на юг е малкото укрепление (обр. 8), което е отделено от рова с крепостна стена, чиито останки най-вероятно се намират под вал със значителна височина (обр. 9). Нашите измервания показваха, че площта на северното укрепление (Голямото градище) е приблизително 10 000 м², а площта на южното (Малкото градище) е около 1 500 м² (обр. 10–11).

В чертите на укрепленията към момента не личат никакви архитектурни останки. Такива обаче се забелязват от подножието на скалния нос, откъм

заливната тераса на р. Янтра. Кариерите за камък, както и естественят процес на ерозия и съпътстващите го срутвания са оформили добре изразен геоморфоложки профил, завършващ с речни алувиални наслаги и тънък слой лъос, над който стои дебел културен пласт (обр. 12–13). В културния пласт ясно личат основи на сгради с дебелина около 0,60–0,70 м. Множеството зидове са разположени само на няколко метра едни от други и ясно свидетелстват за плътното застрояване на площта на селището (обр. 14–15). За съжаление достъпът до тях е невъзможен, тъй като стоят под нивото на сегашния терен на платото върху скалния нос и на значителна височина (над 20 м) над нивото на заливната тераса. Наблюденията ни върху тях станаха от дистанция с помощта на оптична техника. От нивото на платото е видим добре запазен зид, южно от източния край на големия ров (обр. 16). Първоначалното ни впечатление бе, че това е част от северната крепостна стена на Малкото градище. Впоследствие след детайлно разглеждане на ситуацията от подножието изоставихме това твърдение, тъй като зидът е с дебелина не повече от 0,70 м и стъпва не върху твърда скала, а върху деструкции и не е добре фундиран (обр. 15).

От голямата дистанция за наблюдение на запазените структури не може да се каже нищо повече. Дължни сме да отбележим, че по време на нашия оглед по повърхността на терена се срещаха характерни фрагменти от керамика, които се отнасят само към епохата на Второто българско царство и дори след това. Фактът е учудващ, предвид очакванията ни да регистрираме керамика от различни епохи. Създадох се няколко работни хипотези, които да обяснят това явление. Според една от тях, керамиката в училищната сбирка, разгледана преди повече от 60 години от Ст. Стефанов, не е само от Градището, а произхожда и от селищата край него, а самата крепост е обитавана само през Средновековието. Тази теза има известни основания, но противоречи на факта, че специалисти от РИМ – Русе, също са регистрирали късноантична керамика на територията на Градището, което на практика дискредитира първата работна хипотеза. Втората ни хипотеза се основава на дебелината на културния пласт. От заливната тераса се вижда, че неговата дебелина е над 2,5 м (обр. 14–15). Откритият в северната част на голямото укрепление иманярски изкоп потвърди това предположение – дълбочината на изкопа е над 2 м и не достига до стерилен пласт (обр. 17). В профила на сондажа ясно личи строително ниво на дълбочина 1,2 м, но над и под него в пластове деструкции се констатираха няколко фрагмента от керамика, която също се отнася към периода на Второто българско царство. От това следва, че находки от по-ранни пластове трудно могат да се регистрират на повърхността на сегашния терен, още повече че районът не се обработва интензивно със земеделска техника.

На този етап на проучване (без археологически сондажи) може да се направят следните най-общии изводи относно хронологията на обекта:

– Вероятността скалният нос да е обитаван през неолитната, енеолитната, бронзова и желязна епохи е минимална и би следвало да се отхвърли;

– Теренът не отговаря на условията за живот през римската епоха I–III в.⁴, находки от това време не са открити, от което следва да изключим културни напластявания от тази епоха.

– Съществува голяма вероятност крепостта да е първоначално изградена в периода на Късната античност (на тази възможност ще се спрем по-долу);

– Находките от периода на Първото българско царство VII – началото XI в. свидетелстват за селищен живот на платото или в близост, но тук едва ли се касае за някакво значимо селище, макар такова да е открито недалеч край с. Стърмен.

– Със сигурност крепостта е съществувала в периода края на XII–XIV в., когато най-вероятно представлява важен селищен и военен център.

Предположението ни, че първоначалното изграждане на укреплението е станало през Късната античност, се основава предимно на топографския анализ на местността, в която е разположена крепостта и на находките, които са открити в района. В предходната епоха (тази на принципата) римските градове се строят по утвърдената ортогонална система с главни и второстепенни улици, пресичащи се под прав ъгъл и ориентирани според посоките на света. Теренът, върху който са строени, е равнинен или платовиден, а площта, която заемат римските градове, е значителна (в повечето случаи е над 20 ха)⁵. Селата и вилите в периода I–III в. заемат плодородните равнини и низини и са неукрепени⁶. Сигурността на вътрешните територии е гарантирана от значителния военен контингент по лимеса, поддържащ система от военни лагери (на легиони и на помощни войски), наблюдателни кули и военен път⁷.

Но след годините на просперитет и културен подем условията се променят. Средата и втората половина на III в. са преломен момент в историческото развитие на тракийските земи в системата на Римската империя. Те са силно засегнати от всеобщата икономическа и политическа криза, и особено от варварските нашествия. От една страна, при тези нашествия част от местното население загинало, а от друга – особено от втората половина на III в. нататък – немалко нашествия били заселвани като селско население (или като федерати) в земите на юг от Дунав.

Съществени стъпки за преодоляване на кризата са предприети в края на III и в началото на следващия IV в. Постепенно по пътя на откритата военна диктатура по времето на императорите Диоклециан (284–305) и Константин I (306–337), са ликвидирани все още привидно съществуващите форми на принципата. По такъв начин кризата е временно преодоляна, а чрез увеличаване на военните сили на Балканите външната опасност е отхвърлена за известен период от време. Стабилизирането на властта е съпроводено с основна административна и военна реорганизация, която започнала от долнодунавските области на империята. Дунав отново става граница. Балканските провинции са раздробени, създадени са нови обединения – диоцези и префектури.

Важни изменения настъпват и в отбранителната система на Долен Дунав. Към времето на Диоклециан и Константин се отнася най-мощното и мащабно фортифициране на лимеса през римската епоха⁸. Строителният период се характеризира със значително увеличаване на отбранителните възможности на селищата: крепостните стени увеличават своята дебелина; най-често използваният градеж е *opus vittatum mixtum*; кулите при портите, междинните и ъгловите, са издадени изцяло навън; междинните кули с подковообразен и U-образен план стават характерни във фортификационното строителство по това време⁹.

Но и тези действия не били достатъчни за повишаване сигурността на местното население. Късноримската отбранителна концепция, явяваща се закономерен резултат от настъпващите съществени политически и демографски промени, отбелязва важен етап във военната доктрина на империята чрез въвеждане на принципа на „отбрана в дълбочина“¹⁰. Постепенно защитата на империята и провинциалното население налага нови норми в изграждането на селищата, особено след готските опустошения във втората половина на IV в. и хунските нашествия през първата половина на V в. Целта е превръщането на граничните провинции в обособени зони, наситени със самозащитаващи се укрепления и разпръсната бързоподвижна армия между тях. В тази връзка в империята се разгръща интензивно фортификационно строителство, целящо превръщането на всяко селище в мощен укрепен център, който да издържа обсада и да гарантира живота на неговите обитатели¹¹. В повечето случаи се налагало изместването на селищата, които дотогава били неукрепени, на ново място, където природните дадености се използвали за подсилване на възможностите за отбрана. При някои крепости за подсилване на фортификационните възможности се налагало изграждането на допълнителна втора крепостна стена в най-уязвимата част (*протейхизма*), която става характерна за периода¹². Като цяло битовите удобства на населението остават на заден план, а първостепенен фактор при избора на място за живот стават възможностите за по-ефикасна отбрана.

Примерите за подобно строителство на крепости в нашите земи са многобройни, особено за периода от началото на V до края на VI в.¹³ Тук ще отбележим само, че добре познатите ни средновековни градове Червен, Търново и много други всъщност са първоначално изградени именно в тази епоха¹⁴. Причината за топографското съвпадение при използването на местата на ранновизантийските крепости е сходната политическа конюнктура – усложнената външнополитическа и вътрешнополитическа обстановка в периода края на XII–XIV в. налага устройването на новите селища отново по високи, труднодостъпни места, природно защитени от река и скални очертания. При всичките средновековни български градове и крепости от края на XII–XIV в. личи умело съчетаване на укрепяването с природните дадености на релефа.

Не така стоят нещата по времето на Първото българско царство. Невинаги е било възможно или подходящо да се използват намиращите се в руини

късноантични укрепления. Не е имало и нужда – стратегията за отбрана на българската държава е коренно различна, основният политически противник в конкретния случай се намира не на север, а на юг и не на последно място, българската армия в този период е предимно конница, която има нужда от широки равни пространства за своето разгръщане¹⁵. Върху част от старите крепости възникват български селища, но в повечето случаи те са неукрепени, каквото вероятно е било и селището край с. Полско Косово през тази епоха.

В тази връзка възниква съвсем естествено предположението, че крепостта край с. Полско Косово е изградена именно някъде в периода IV–VI в. Още повече че тя е разположена на важен пътен възел. На това място римският път от Augusta Traiana и цяла Тракия, който преминава през старопланинските проходи (през Discoduratae) и през Nicopolis ad Istrum, се разклонява в няколко посоки – към Novae, Iatrus и Sexaginta Prista¹⁶. Градището е важен стратегически пункт, тъй като е естествено защитено от три страни и доминира над околността, като видимостта от него е на километри (обр. 18). Следи от каменната настилка на този важен път са открити край селата Сашево (дн. Петко Каравелово) и Куцина, Великотърновско, а в последното е запазен и негов профил¹⁷.

Главните извори за пътната система, а оттам съответно и за селищната мрежа на нашите земи са няколко (Tabula Peutingeriana, Itinerarium Antonini Augusti, Itinerarium Burdigalense; Notitia Dignitatum, *За постройките* на Прокопий Кесарийски, *Синекдемос* на Хиерокъл и др.). Картите от Късното средновековие и Ново време, в които са отбелязани селища от Долния Дунав, също не са малко¹⁸. В нито един от изворите обаче данните не са достатъчни, за да направим дори хипотетична идентификация на обекта. Всяко предположение би било спекулативно и ние ще се въздържим от такова.

Не така стои положението за епохата на Второто българско царство. И за този период всяка теза остава само хипотетична, но сега имаме повече основания да идентифицираме изследваната крепост с действително посочено селище в историческите извори. Забележителното е, че крепостта е посочена с наименование, много близко до днешното.

В своята история *Огледало на света* османският летописец Мехмед Нешри¹⁹ коментира на няколко пъти крепост, за която смятаме, че има голяма вероятност да е именно тази край дн. с. Полско Косово. В Глава 73 „*Описание на Сосмановата*“²⁰ земя и имената на нейните крепости“ са изброени 24 селища, между които и *Кос Ова*²¹. От това сведение става ясно единствено, че в земите на Търновското царство съществува селище с името Косово (*Кос Ова*), което е една от „*яките ѝ крепости*“. По нататък в историята на М. Нешри описанието е много по-конкретно и се отнася именно за тази крепост. В Глава 80 „*Разказ за това как пашата*“²² *завладял твърдини на Сосманоз*“²³ и *как Пазарлъ Доган*“²⁴ *опустошил Кос Ова*“ намираме основание да локализираме спомената вече крепост *Кос Ова*. Изворът гласи следното:

„Говорят, че пашата поседял няколко дни в Шумнѣ²⁵, но се вдигнал и отишъл до Добруджа. Неверниците му изнесли ключовете. После се вдигнал оттам и дошъл до Гирпиче²⁶, та завладял и него. После изпратил човек до владетеля на Кос Ова и поискал от него да му се подчини. Онзи проклетник не зачел думите на пашата и рекъл: “Ние не ще се отречем от нашия господар, за да се покорим на турците!” Тогава пашата дал на Пазарлъ Доган бей хиляда души и му заповядал: “Иди и удари Кос Ова! Разруши го, запали го и го плячкосай! Жените и децата вземи в робство!”

Пазарлъ Доган отишъл, ударил Кос Ова и заробил жените и децата му. Тогава неверниците дошли и рекли на пашата: “Върни ни робите, отвлечени от турците, пък да ти дадем крепостта Кос Ова!”

Пашата събрал от турците взетите роби, върнал ги на неверниците и взел крепостта. След като се закрепил в нея, той наново раздал робите на техните господари. Зарадвали се газшите и пак си прибрали робите от ръцете на неверниците.

Щом овладял и крепостта Кос Ова, пашата тръгнал към престолнината на Сосманос – Търнавѣ²⁷. Като я приближил, той спрял на стан. Неверниците дошли и му донесли ключовете. След това стигнал до Черноз²⁸ и него превзел. После дошъл до Нюкесри²⁹ и Киришдавиче³⁰. Превзел и тях. След туй му донесли ключовете на Юрюк Ова³¹. После се упътил по брега на Туна³² и превзел всички твърдини и крепости, каквито имало там. Вътре поставил [свои] хора. После проводил човек при владетеля на Зиц Ова³³. Той не се покорил, ами укрепил града и се стегнал за битка. Сражавали се няколко дни. Най-подир хранителните припаси на неверниците се свършили и те били омаломощени. Няколко що – отворили вратата и се покорили.

Пашата тръгнал и от брега на Туна налетял на Ефляк³⁴. Колкото кули имало – всичките ги завладял, а народа им отвел в робство. Вървейки така, стигнал до Нигболѣ³⁵. Тук бил се затворил избягалият Сосманоз. Той нямал по-хубав град и по-яка крепост от тази. Тя била край Туна, та реката се плискала в стените ѝ. Понеже пашата се приготвил да превземе и тази твърдина, Сосманоз се уплашил, увесил на шията си мъртвешкия саван, излязъл и наедно със сина си дошъл и паднал в краката на пашата. Поради своята доброта пашата пак му простил греховете. После измолил от Повелителя³⁶ позволение да му го прати за среща.

Върху извора може да се направи дълъг коментар, но тук ще се спрем само на най-важното, което се отнася до нашето проучване. От текста става ясно, че крепостта Кос Ова заема ключово място при превземането на Търново. Това става след като от Шумен Али паша се насочва към Крепча. Крепча е изходна точка при преговорите с владетеля на Кос Ова и по-късното ѝ превземане. Овлаждането на тази крепост открива пътя към столицата на България. Според нас упомената Кос Ова е крепостта край днешно с. Полско

Косово. Длъжни сме да отбележим, че в съвременната историография съществува и друга хипотеза, а именно, че *Кос Ова* е край с. Къосевци, Търговишко³⁷. Нашите съображения да отхвърлим това твърдение са следните: днешното с. Къосевци се намира в посока юг-югоизток спрямо днешното с. Крепча и би отклонила значително османската армия от столицата Търново; разстоянието до днешното с. Полско Косово е по-малко в сравнение с това до с. Къосевци; пътят, освен по-пряк, е и много по-удобен; овладяването на крепостта край с. Полско Косово означава овладяване на долината на р. Янтра и пътищата, които се пресичат на това място, а това не може да се каже за с. Къосевци; в османските данъчни регистри от началото на XVII в. днешното с. Полско Косово се отбелязва с името „Косовай Хисайре“ и пряко свидетелства за важноста на тази крепост; съвсем не на последно място трябва да отбележим тактическите ходове на османската армия от тази епоха – стремежът е военните части да се вклинят в противниковата територия, да разединят и дезорганизират бранителя, да създадат военни бази и чак след това поетапно да овладеят неговата територия³⁸. Точно този прием е описан и в историческия извор: от Шумен войските на Али паша се насочват в западна посока; овладяват първоначално Крепча, а след това крепостта *Кос Ова*, която е с ключово значение; след като последните са превърнати във военни бази, служат за изходни позиции при овладяването първо на Търново, а след това и на Червен; съвсем логично след тези успехи, действията са насочени на север към Новград и Русе; следва овладяването на Дунавския бряг и дори преминаване на отсрещната страна във Влахия; последният овладян град е Никопол, от който нямало „по-хубав град“ и „по-яка крепост“ и в която се укрепил самият Иван Шишман.

Длъжни сме да подчертаем обаче, че въпреки военната логика, която е безспорна, в хрониката на Мехмед Нешри са преплетени много факти и събития от 80-те и 90-те години на XIV в.: походът на Али паша през 1388 г. (след като Иван Шишман и Добротица не участват с войски в битката при Плочник през 1387 г.) в Североизточна България и завладяването на част от земите на Търновското царство и земите на Добротица, превземането на редица крепости, най-значимата, от които е Силистра и създаване на едноименен санджак; походът на Баязид във Влашко през 1391 г. след успешната битка на Косово поле през 1389 г.; завладяването на Търново през 1393 г. (на 17 юли); превземането на Никопол през 1395 г. и ликвидирането на Иван Шишман (макар да не е пряко указано в текста) и Търновското царство. Причината за тази объркваност (макар фактите да са представени относително хронологично) е, че авторът работи столетие след описаните събития и компилира информация от различни източници³⁹.

Последните констатации по никакъв начин не променят основния извод след анализа на текста – крепостта *Кос Ова* е с важно стратегическо значение при овладяване на Търновското царство и се намира в близост до неговата столица Търново (между тях не е отбелязана друга твърдина). Местоположе-

нието на това най-мощно укрепление в тази част от течението на р. Янтра и регистрираната плътност при вътрешното застрояване ни дава основание да считаме, че градището край с. Полско Косово е упомената от Мехмед Нешри в неговата творба „Огледало на света” крепост *Кос Ова*, която представлява важен селищен център и играе значима роля във военно и стратегическо отношение. Имайки предвид регистрираната дебелина на културния пласт от епохата на Средновековието, имаме основание да смятаме още, че подобна важна роля селището играе не само в края на XIV в., но и през целия период на съществуване на Второто българско царство края на XII–XIV в.⁴⁰

Кръстопътното положение на селището от Античността и Средновековието се запазва и в следващите епохи. Във времето на османското владичество тук се пресичат пътищата на керваните. Пътят за Русе е прекосявал реката в местността Кадигьол, преминавал е през местността Отсреща (другото наименование на местността е Керваноулу), продължавал е покрай Бяла, с. Банинска, с. Кацелово и Русе. Друг път е идвал от Шумен през Търговище, Попово, с. Копривец, с. Бистренци, отново през м. Отсреща, пресичал е р. Янтра по брода под Канарата, оттам е водил към с. Пейчиново, с. Павел и е отивал към Свищов. По този път е можело да тръгнат и идващите от Старопланинските проходи и Търново. Значимостта на тези пътища за времето си е огромна – свързвали са вътрешността с дунавските пристанища Свищов и Русе.

В наши дни селото продължава да се намира край важен кръстопът. В близост се пресичат два пътя – с регионално (с посока запад-изток) и надрегионално значение (с посока север-юг). Първият път идва от Плевен и край Бяла се разклонява към Русе или през Попово към Разград, Търговище и Шумен. Вторият път (край който е разположено и самото селище) идва откъм р. Дунав, от Русе, а също и от Свищов, отправя се на юг, минава през Велико Търново и се насочва към старопланинските проходи и оттам към Южна България.

В заключение на всичко отбелязано дотук може да изразим категоричното мнение, че крепостта край с. Полско Косово е важен паметник в културно-историческото наследство по нашите земи. Съществувало стотици години и през различни епохи, днес градището крие своите тайни, съдържащи се в значителния по своите размери културен пласт. В настоящото изложение бяха поставени, но не напълно изяснени, редица проблеми, засягащи развитието на селището, като: коректно изясняване на стратиграфията на обекта; значението му през различните епохи; синхронността и асинхронността в съществуването на Голямото и Малкото градище; съществуването на укрепление или само на неукрепено селище в периода на Първото българско царство; отъждествяването на селището с обекти от писмени извори и карти; съдбата на крепостта след края на XIV в. и много други.

Тези въпроси могат да получат своите отговори единствено чрез провеждането на методични археологически проучвания, които да потвърдят или отхвърлят предложените от нас хипотези и като цяло да хвърлят светлина

върху ролята и мястото на крепостта край с. Полско Косово през различните епохи.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Стефанов, Ст.** Старините по Долния басейн на Янтра. София, 1956; **Дремсизова-Нелчинова, Цв., Д. Иванов.** Археологически паметници в Русенски окръг. София, 1983, с. 57.

² **Стефанов, Ст.** Цит. съч., 15–17.

³ **Дремсизова-Нелчинова, Цв., Д. Иванов.** Цит. съч., с. 57.

⁴ **Иванов, Т.** Градоустройството през римската и късноантичната епоха в България. – Археология, 4, 1967, 10–29; **Тонев, Л.** Градоустройството по българските земи през античността. София, 1995; **Иванов, Р. (съст. и ред.).** Римски и ранновизантийски градове в България. Т. I. София, 2002.

⁵ Виж бел. 4.

⁶ **Динчев, В.** Римските вили в днешната българска територия. София, 1997.

⁷ **Иванов, Р.** Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Мавиркий. София, 1999, с. 8.

⁸ **Иванов, Р.** Цит. съч., 171.

⁹ **Иванов, Р.** Цит. съч., 202–203.

¹⁰ **Торбатов, С.,** Укрепителната система на провинция Скифия (края на III–VII в.). Велико Търново, 2002, 435–441.

¹¹ **Торбатов, С.,** Цит. съч., 452.

¹² **Овчаров, Д.** Протейхизмата в системата на ранновизантийските укрепления по нашите земи. – Археология, № 4, 1973, 11–23. Възможно е рамките пред крепостните стени, които според Ст. Стефанов са водели към входовете на крепостта, да са всъщност следи от протейхизми.

¹³ **Овчаров, Д.** Ранновизантийско крепостно строителство по нашите земи (V–VII в.). – Известия на Българското историческо дружество, 29, 1974, 223–248; **Овчаров, Д.** Византийски и български крепости (V–X в.). София, 1982.

¹⁴ **Овчаров, Т.** Материалната култура на Второто българско царство. Велико Търново, 1994, 8–54.

¹⁵ **Ваклинов, Ст.** Формиране на старобългарската култура VI–XI век. София, 1977, 47–75.

¹⁶ **Дочев, К.** Стари римски пътища в централна Долна Мизия (II–IV в. сл. Хр.). – В: Сборник Ряховец. Велико Търново – Горна Оряховица, 1994, 61–76.

¹⁷ **Дочев, К.** Цит. съч., с. 65.

¹⁸ **Кузев, А.,** Крепости на Долния Дунав през IX–XVII век. Дисертация, София, 1978, 9–23; **Иванов, Р.** Цит. съч., 17–27.

¹⁹ Хроника на османски летописец от края на XV – началото на XVI в. Запазена е само нейната шеста част „История на османския двор“ до времето на султан Мехмед II Фатих (1451–1481).

²⁰ Търновското царство.

²¹ Ползваме превода на **Калицин, М.** Мехмед Нешри. Огледало на света. История на османския двор. София, 1984.

²² Става дума за Али паша, който води военен поход насочен срещу Търновското царство и владенията Добротица през 1388 г.

²³ Цар Иван Шишман (1371–1395).

²⁴ Османски военачалник по времето на Мурад I (1361–1389).

²⁵ Шумен.

²⁶ вер. дн. с. Крепча, Търговишко.

²⁷ Търновград.

²⁸ Червен.

²⁹ Новград, Свищовско.

³⁰ Несигурна локализация.

³¹ Русе.

³² р. Дунав.

³³ Свищов.

³⁴ Влахия.

³⁵ Никопол.

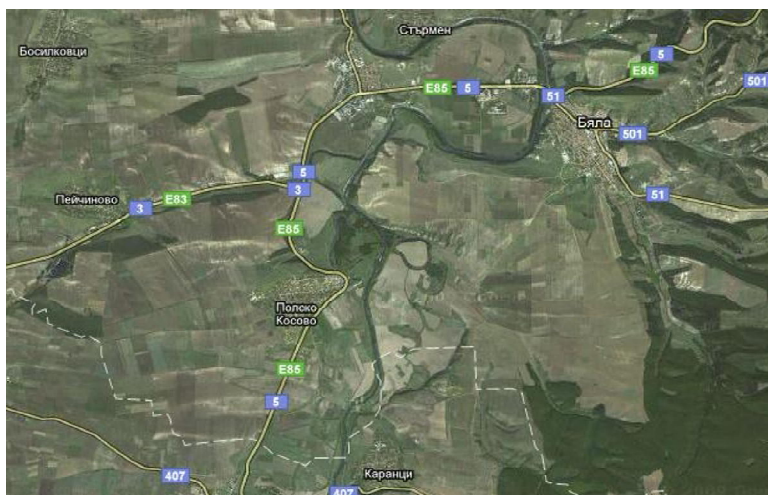
³⁶ Мехмед Нешри има предвид султан Мурад I (1361–1389), макар описаните събития да са станали след края неговото управление.

³⁷ Калицин, М. Цит. съч., с. 391; Кузев, А., В. Гюзелев. Български средновековни градове и крепости. Т. 1. Варна, 1981.

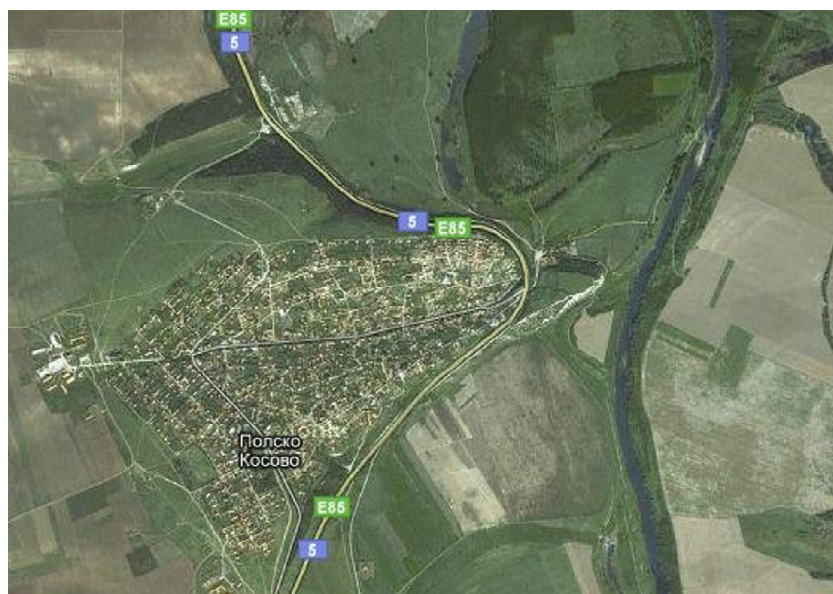
³⁸ Ангелов, Д., Б. Чолпанов. Българска военна история през Средновековието (X–XV век). София, 1994, с. 233.

³⁹ Калицин, М. Цит. съч., с. 8.

⁴⁰ В този смисъл може да изкажем хипотезата, че Малкото градище най-вероятно е феодалният замък на местния болярин и представлява добре укрепена цитадела на града. Впрочем и градът най-вероятно е с по-големи размери от тези, които очертават крепостните му страни и вероятно е притежавал подградия, каквито е имал почти всеки средновековен български (виж: приложените планове у Кузев, А., В. Гюзелев. Цит. съч.; Ангелов, Д., Б. Чолпанов. Цит. съч.; Кузев, А., Цит. съч., и др.).

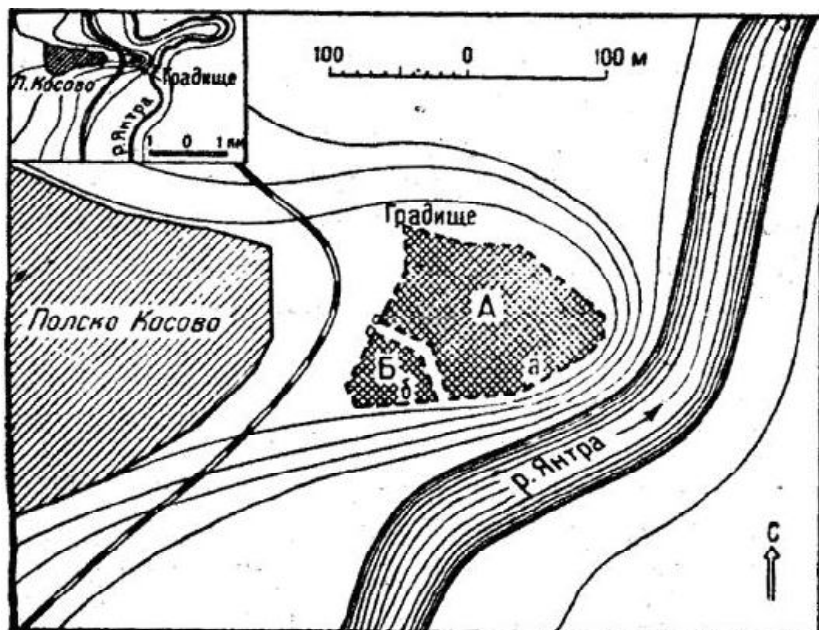
Обр. 1. с. Полско Косово и районът около селото (сателитна снимка).

Обр. 2. с. Полско Косово и Канарата, източно от него (сателитна снимка)

Обр. 3. Канарата, намираща се източно от селото (поглед от юг)

Обр. 4. План на Градището край с. Полско Косово
(по Ст. Стефанов, 1956, 15).

Обр. 5. Днешното състояние на западната крепостна стена на Голямото градище (поглед от юг)

Обр. 6. Ровът между двете укрепления, сега изпълнен с растителност
(поглед от североизток)

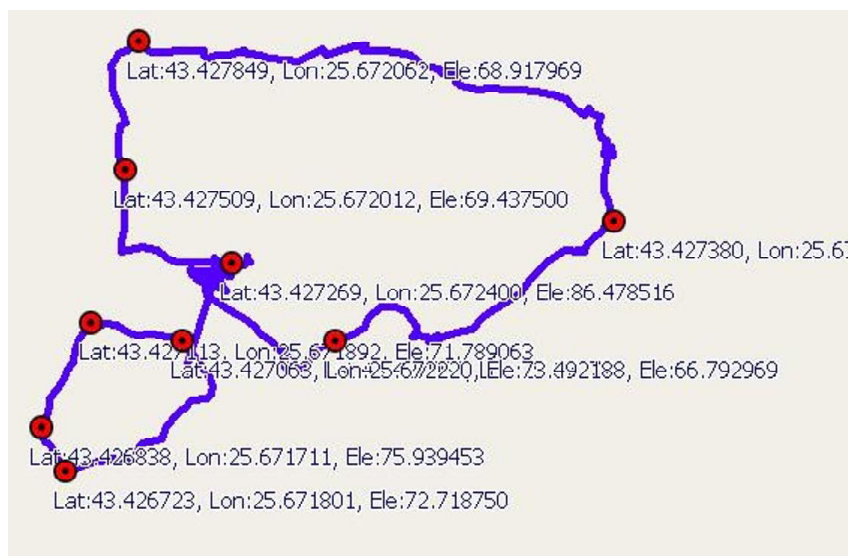
Обр. 7. Платото на Голямото градище (поглед от югозапад)

Обр. 8. Част от Малкото градище с югозападната крепостна стена
(поглед от северозапад)

Обр. 9. Северната крепостна стена на Малкото градище (поглед от север)

Обр. 10. GPS–координатите от сегашните очертания на крепостта

Обр. 11. GPS–привързване към сателитната снимка на местността

Обр. 12. Скалният откос, върху който личи дебел културен пласт и архитектурни останки (поглед откъм източната страна в подножието на скалния нос)

Обр. 13. Скалният откос, върху който личи дебел културен пласт и архитектурни останки (поглед откъм източната страна в подножието на скалния нос)

Обр. 14. Скалният откос, върху който личи дебел културен пласт и архитектурни останки
(поглед откъм източната страна в подножието на скалния нос)

Обр. 15. Скалният откос, върху който личи дебел културен пласт и архитектурни останки
(поглед откъм източната страна в подножието на скалния нос)

Обр. 16. Добре запазен зид, южно от източния край на големия ров
(поглед от север)

Обр. 17. Профил на
иманярски изкоп от
северната страна на
скалния откос

Обр. 18. Долината на р. Янтра (поглед към североизток)